

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นชุมชนบ้านป่าต้นน้ำคลองระบม-สียัด มีพื้นที่ศึกษาครอบคลุม ๒ ตำบล คือ คลองระบม และคลองสียัด รวม ๘ หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านนาหนองกะพง บ้านชำป่างาม (คลองระบม) บ้านกรอกสะแก บ้านท่าคาน บ้านท่ากลอย บ้านวังรุ่ง บ้านชมพู บ้านทุ่งยายชี (คลองสียัด) และศึกษาเพิ่มเติมพื้นที่คลองท่าลาด คือ ตลาดเกาะขนุน เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน มีฐานทรัพยากรและความสัมพันธ์ร่วมกัน

โดยมีระยะเวลาศึกษา ๒ ปี ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ๒๕๔๔ ถึง วันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๖ กำหนดกรอบระยะเวลาในการศึกษาในช่วง ๑๐๐ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๕๔๐ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สามารึสืบค้นหลักฐานข้อมูลได้จากคำบอกเล่าของผู้คน และจากประวัติศาสตร์ชาติที่มีการกล่าวถึงเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ เชื่อมโยงให้เห็นถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรมโดยรวมของชุมชนบ้านป่า

คณะนักวิจัยใช้กระบวนการศึกษาแบบมีส่วนร่วม กล่าวคือ มีนักวิจัยหลักและอาสาสมัครในพื้นที่ร่วมกันกำหนดเป้าหมาย และวางแผนการดำเนินงานร่วมกัน โดยเน้นที่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคณะนักวิจัย และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคณะวิจัยและชุมชน โดยใช้การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชน การสัมภาษณ์บุคคลเชิงลึก และจัดเวทีให้เยาวชนเรียนรู้ เรื่องราววิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านป่า จากอดีตถึงปัจจุบัน เป้าหมายของกระบวนการเหล่านี้เพื่อให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และได้ทบทวนอดีต เพื่อใช้เป็นข้อมูลสำคัญในการวางแผนดำเนินชีวิตในอนาคตของตนเอง ครอบครัวและชุมชน จากการศึกษาวิจัยดังกล่าว พบว่า

พื้นที่ของชุมชนบ้านป่า ๙ มีความเป็นมาที่ยาวนาน เกินกว่า ๑๐๐ ปี จากหลักฐานทางโบราณคดีของวัดท่าอุไท และโบราณวัตถุทั่วพื้นที่ อีกทั้งยังเคยเป็นเส้นทางการค้าภายในประเทศ เป็นที่ตั้งเมืองหน้าด่านในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และมีทางเชื่อมต่อสัญจรไปมา ยังเมืองจันทน์ เมืองเขมรและเมืองลาว

สภาพพื้นที่เป็นป่าเต็งรังสลับป่าดิบแล้งลุ่มต่ำ มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง มีทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นสินค้าสำคัญหลายชนิด มีลำคลองระบมและคลองสียัด เป็นคลองสาขาของคลองท่าลาด แหล่งต้นน้ำสำคัญของแม่น้ำบางปะกง ที่เป็นเส้นทางเชื่อมความสัมพันธ์และติดต่อค้าขายกับชุมชนรอบข้าง และสันนิษฐานว่าอาจเป็นพื้นที่หลบภัยทางการเมืองของกบฏต่าง ๆ และหลบซ่อนจากภัยสงคราม

ในชุมชนบ้านป่า มีกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ มีคนของ เป็นชาติพันธุ์ดั้งเดิมที่อาศัยเป็นชุมชนกระจายอยู่ตามคลองระบม-สียัด ต่อมามีคนลาวพวนอพยพเข้ามาอยู่

จากคำบอกเล่าว่าอพยพมาจากเวียงจันทน์ เพื่มาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณพนมสารคาม สนามชัยเขต และบางส่วนของพื้นที่การเกษตรทหารเข้ามาอยู่ที่บ้านท่ากลอย คนที่อยู่ในชุมชนบ้านป่านี้นี้มีความสัมพันธ์กับกลุ่มคนเชื้อสายจีน ที่ตลาดเกาะขนุนในเชิงการแลกเปลี่ยนสินค้า และมีชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่เข้ามา มีความสัมพันธ์กับชุมชนบ้านป่า ต่อมาก็มีกลุ่มคนจากภาคอีสานอพยพเข้ามาก่อตั้งชุมชนใหม่อยู่รอบๆ พื้นที่ชุมชนบ้านป่า และบางคนได้มีความสัมพันธ์กับคนบ้านป่าผ่านการแต่งงานและการตั้งบ้านเรือน

เพื่อความชัดเจนในการศึกษาสามารถแบ่งยุคได้ ๓ ยุคคือ ยุคบ้านป่า (พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๖๔) ยุคสัมปทานป่าไม้ (พ.ศ. ๒๔๖๕-๒๕๑๕) และ ยุคพืชเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านป่า (พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๔๐) ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร คนบ้านปามีวิถีชีวิตอยู่บนพื้นฐานการเรียนรู้เรื่องใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างพึงพิงและเคารพ สามารถหากินได้ทั่วผืนป่า และมีองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากร เช่น ขามขาดแคลนข้าวสามารถนำ หัวกลอยมากินได้โดยไม่มีอันตราย มีที่ปลูกข้าวเพียง ๓-๕ ไร่ก็พอเพียงสำหรับครอบครัวบริโภค ๑-๒ ปี

มีป่าขางนาในครอบครอง ชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ มีความร่วมมือ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในยามจำเป็นและต้องการแรงงาน มีการเอาแรงกันด้วย “การลงแขก” อาหารการกินพื้นฐานไม่ขาดแคลน แต่เกลือและของใช้บางอย่างไม่มีต้องหากจากภายนอก โดยมีตลาดเกาะขนุนเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าจากเมืองและสินค้าจากป่า สินค้าป่าที่สำคัญ คือ น้ำมันยาง ชัน หนังกสัตว์ เร่ว หวาย และได้

วิถีชีวิตเหล่านี้ได้สร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เชื่อมโยง ผูกพัน ดูแลซึ่งกันและกัน มีพิธีกรรมที่เอื้อให้ผู้คนในท้องถิ่นได้รวมกัน ทั้งพิธีกรรมทางผีและศาสนา ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมวัดให้เข้ากับชุมชน วัดจึงเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน ชุมชนมีการควบคุมวิถีการอยู่ร่วมกันผ่านทรัพยากร จากการกิน อยู่ และใช้ร่วมกัน ชำรงรักษาให้ยั่งยืน ไม่ทำลาย ด้วยเชื่อว่าทุกสิ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน

เมื่อรัฐให้สัมปทานป่าไม้แก่บริษัทเอกชนในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ โดยบริษัทเอื้อวิทยาพาณิชย์ได้รับสัมปทาน มีรถไฟพลังไอน้ำขนส่งจากหมอนไม้ลาดกระทิงสู่โรงเลื่อยจักรที่ตลาดเกาะขนุน และใช้ช้างชักลากขี้ผึ้งรวมที่หมอนไม้ริมคลองแล้วล่องแพลงในหน้าน้ำมาตามคลอง ซึ่งการทำไม้ต้องใช้แรงงานคนจำนวนมาก แต่คนบ้านป่าไม่มีวิถีของการรับจ้างด้วยเงิน บริษัทจำเป็นต้องจ้างคนจากที่อื่น คนจากภายนอกจึงทยอยเข้าสู่ชุมชนเพื่อรับจ้างทำไม้

จากเดิมที่ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรร่วมกันภายใต้ความเชื่อและวิถีการดำเนินชีวิตที่สืบทอดมา เมื่อบริษัทเอกชนเข้ามาใช้สิทธิในการแย่งชิงทรัพยากรจากชุมชน ทรัพยากรของท้องถิ่นกลายเป็นไม้ของของบริษัทสัมปทาน สิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนจึงได้รับผลกระทบ มีบางคนได้ลุกขึ้นมาต่อสู้เมื่อบริษัทตัดไม้ยางที่คนครอบครอง ในขณะที่บางส่วนหันมารับจ้างตัดไม้ให้บริษัท เมื่อสัมปทานป่าไม้สิ้นสุดลง คนที่รับจ้างทำไม้ยังคงค้างอยู่ในชุมชน เริ่มมีการผสมผสานทาง

วัฒนธรรมระหว่างคนที่เขามารับจ้างกับคนถิ่นเดิม ผ่านทางการแต่งงาน พื้นที่ในป่าเริ่มถูกเปิดมากขึ้น ยิ่งเหลือไม้มีค่ามากมายที่ไม่ได้ตัด แต่ป่าของชุมชนเริ่มน้อยลง และคนบ้านป่าเริ่มเรียนรู้การใช้เงิน ซื้อขายสินค้า

ชุมชนบ้านป่าฯ เริ่มรู้จักพืชเศรษฐกิจที่ปลูกแล้วขายได้ ชุมชนคลองระบมรู้จักปลูกทอง ถั่วลิสง ถั่วเหลือง ชุมชนคลองสียัดเริ่มรู้จักมันสำปะหลัง การทำไม้ในรูปแบบการขอไม้ใช้สอย มีการแบ่งเขต การขอชัดเจนและเริ่มมีความรุนแรงขึ้น รวมทั้งการทำไม้เถื่อน พื้นที่ป่าคงดิบเริ่มหดแคบลง เหลือไม้ใหญ่ในบริเวณป่าลึก ปี พ.ศ. ๒๕๑๓ รัฐบาลเปิดให้สัมปทานป่าไม้ครั้งที่สอง มีบริษัทเอื้อวิทยาได้รับสัมปทานแต่โรงเลื่อยถูกไฟไหม้จึงเข้าช่วงสัมปทานให้กับบริษัทอื่น ๆ เข้ามารับช่วงต่อทั้งหมด และแบ่งเขตการทำไม้เป็น ๘ พื้นที่ ป่าถูกตัดแบ่งซอยและมีเส้นทางชักลากไม้โยงใยเป็นตาข่ายทั่วผืนป่า

ประกอบกับมีการตัดถนนในพื้นที่ ถึง ๔ เส้น ด้วยกันคือ สาย ๓๐๔ ๓๑๗ ๓๓๑ และ ๓๒๕๕ จึงเอื้อให้ผู้คนอพยพเข้ามาแสวงหาแผ่นดินใหม่ตามถนนทางหลวง สัมปทานครั้งนี้ใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยตั้งแต่ การตัดไม้จนถึงการแปรรูปไม้ที่สามารถทำได้ทั้งวันทั้งคืน จนได้ชื่อว่า "สัมปทานล้างป่า" หลังจากการเปิดสัมปทานป่าประมาณ ๓ -๔ ปี พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว

หลังการตัดไม้มีกลุ่มนายทุนเข้ามาจับจองป่าเพื่อขยายพื้นที่ในการปลูกพืชเศรษฐกิจ ผู้คนจากทั่วประเทศหลั่งไหลเข้าสู่อำเภอป่าตามทางหลวงและทางชักลากไม้ คนเหล่านี้นำครอบครัวอพยพเข้ามาซื้อ และจับจองพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ขุด ล้าง ดาง เสา เพื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยว และตั้งเป็นชุมชนแห่งใหม่ ชุมชนบ้านป่าเริ่มใช้ประโยชน์จากคลองน้อยลง ทั้งการเดินทาง การขนส่งสินค้า และการตั้งบ้านเรือนที่เคยอยู่ริมคลองและหันหน้าบ้านมาสู่คลองมาเป็นขยับขึ้นมาหาถนนแทน

วิถีชีวิตการทำมาหากินเริ่มปรับเข้าสู่การปลูกพืชเศรษฐกิจ มันสำปะหลังได้เริ่มแพร่กระจายเข้ามาสู่พื้นที่บ้านป่า หลังจากนั้นอ้อยได้ตามเข้ามาในพื้นที่คลองสียัด พร้อมนำการปลูกพืชระบบไควด้าเข้ามา ใช้เครื่องจักรกลการเกษตรเทคโนโลยีสมัยใหม่ทดแทนแรงงานคน มีเงินทุนเข้ามาหมุนเวียนทั้ง ธกส. พ่อค้า และนายทุนเงินกู้ การใช้เงินลงทุนก่อให้เกิดการว่าจ้างแรงงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน ประกอบกับการกระตุ้นในเรื่องราคาผลผลิต พื้นที่การปลูกพืชเศรษฐกิจจึงขยายตัวอย่างรวดเร็ว ผู้คนยังคงหลั่งไหลเข้ามาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๓๒ รัฐบาลได้ประกาศปิดป่า บริษัทที่ได้รับสัมปทานถูกยกเลิก แต่พื้นที่ป่าได้แตกออกเป็นเสี่ยงๆ ซึ่งในปี พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๓๒ พื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดฉะเชิงเทราลดลงถึง ๘๖๖,๘๗๕ ไร่

จากสถิติเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓ นั้น ประชากรของ อำเภอสนามชัยเขต(รวมอำเภอนาทะเกษ) มีประมาณ ๕,๐๐๐-๖,๐๐๐ คน และคนในพื้นที่ชุมชนส่วนใหญ่เป็นชาติพันธุ์ขอมและลาวพวน แต่ ถึงปี พ.ศ.๒๕๔๓ อำเภอสนามชัยเขตกับ อำเภอนาทะเกษมีประชากรรวมกันมากกว่า ๑๐๐,๐๐๐ คน มีกลุ่มคนที่หลากหลาย มากกว่า ๗๐ % เป็นคนจากภาคอีสาน มีคนดั้งเดิมในพื้นที่จริง ๆ ไม่ถึง ๒๐ %

ชุมชนบ้านป่าเข้าสู่การปลูกพืชเศรษฐกิจเต็มตัว อำนาจอยู่ที่ทุนเงินตราและผลประโยชน์ ใช้นวัตกรรมเทคโนโลยีในการผลิตทุกด้าน วิธีการหาอยู่หากินหายไปพร้อมกับทรัพยากรที่หมดลง และการกระตุ้นจากภายนอก ที่เน้นบริโภคด้วยการซื้อกิน ตั้งแต่ ข้าว ปลา อาหาร ของใช้จำเป็น และสิ่งของฟุ่มเฟือยที่เข้ามาพร้อมการสื่อสาร ปากต่อปาก วิทยุ และโทรทัศน์ ทำให้วิถีชีวิต ความเชื่อและวิถีคิดของชาวบ้านปรับเปลี่ยนไป จากการปลูกไว้กินเป็นปลูกเพื่อขาย เดิมใช้พื้นที่ ๓-๕ ไร่ ปลูกข้าวพอกิน มาถึงมันสำปะหลังปลูก ๑๐ ไร่ยังไม่พอซื้อกิน เพราะชาวบ้านขาดข้อมูล ขาดการเรียนรู้ในวิถีชีวิตใหม่ คนรุ่นใหม่ถูกการศึกษาดึงห่างไกลออกจากชุมชน ประกอบกับปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ประแสการสร้างเมืองใหม่แพร่สะพัด ที่ดินมีราคาแพงถูกกว้านซื้อจำนวนมาก ชาวบ้านป่าบางคนมีฐานะร่ำรวยขึ้นภายในพริบตา แต่กับจนอย่างต่อเนื่องยาวนานในเวลาต่อมา ก่อปัญหาหนี้สินเรื้อรัง

วันนี้ของคนบ้านป่ามีความขัดแย้งในชุมชน ผลสืบเนื่องจากวิถีคิดที่เปลี่ยนไป ปัญหาปากท้องและความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติเปลี่ยนแปลง คนรุ่นใหม่เริ่มไม่สนใจชุมชน บางส่วนคืนรนไปรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม คนเฒ่าคนแก่ถูกปล่อยให้เลี้ยงหลานอยู่บ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นจางหาย และขาดการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง ชุมชนให้คุณค่าและความสำคัญในความเชื่อของภูมิปัญญาและประเพณีน้อยลง

ณ เวลานี้ คนบางกลุ่มเริ่มหันกลับมาทบทวนตัวเอง จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อเรียนรู้และสร้างความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาเดิม ที่จะใช้ต่อยอดความรู้ใหม่ สร้างความสัมพันธ์ใหม่ แล้วนำไปจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในปัจจุบันของท้องถิ่น